

Träsnitt – en variationsrik bildteknik

Träsnitt¹ är en teknik som kan varieras på många sätt, och användas för många syften. Det framgår redan av de fem bilder som ges ut i årets portfölj från Föreningen för Grafisk Konst, och åsikten har även starka belägg historiskt sett. Som en av de äldsta grafiska teknikerna har träsnittet använts för mycket skiftande ändamål, som t.ex. buddistiska bilder från Kina och Japan, europeiska bibelillustrationer, medeltida spelkort, kistebrev, skillingtryck, politiska bilder, pressbilder, teateraffischer, reklambilder, bokillustrationer, fristående konstbilder och mycket annat. Med jämna mellanrum dyker det också upp nya uttryck och nya sätt att skapa bilder i denna teknik.

Det är roligt att Föreningen för Grafisk Konst har valt denna mångsidiga teknik som tema för årets grafikportfölj. Jag är också väldigt glad över det projektbidrag jag tidigare i år fick av FfGK för tryckningen av min avhandling i Konst- och bildvetenskap, *Föreningen Original-Träsnitt. Grafik och grafiker på ett tidigt modernistiskt konstfält*.

Föreningen Original-Träsnitt

Att jag kom att intressera mig för trägrafik beror på att jag såg Anna Sahlströms fina träsnitt på Sahlströmsgården i Utterbyn, Värmland. Anna arbetade både med måleri och grafik, men jag uppskattar allra mest hennes träsnitt som i en modernistiskt förenklad stil skildrar livet på landsbygden vid 1900-talets början, en tid då många människor flyttade till städerna och anpassade sitt levnadssätt

Nedan t.h. Harriet Sundström *Arbetshästar* 1907
Färgträsnitt 110×153 mm

T.v. ovan Anna Sahlström *Fårklippning* 1915

Träsnitt 180×290 mm

T.v. nedan Siri Magnus-Lagercrantz *Parisiska* 1911

Träsnitt 239×195 mm

till ett modernt samhälles krav och möjligheter. Även Anna tog del av det moderna storstadslivets möjligheter. Hon utbildade sig vid Konstnärskamraternas skola i Stockholm mellan 1905 och 1908, och reste till Paris och Rom med sina konstnärskamrater. Efter sina utflykter återvände hon emellertid alltid till Utterbyn i norra Värmland igen, men ändå lyckades hon hålla kontakten med konstlivet i Sverige och andra delar av västvärlden. Hon deltog i grafikutställningar på många ställen, som t.ex. Stockholm, Göteborg, München, Wien, London, Paris och San Francisco, och hennes träsnittsbilder spreds över världen. Jag frågade mig hur Anna kunde hålla så livlig kontakt med konstvärlden trots att hon bodde långt från tidens konstcentra, och fann förklaringen i att hon var medlem i Föreningen Original-Träsnitt, F.O.T.

Denna förening, en tidig form av nätverks-samarbete, bildades år 1912, på initiativ av stockholmskonstnärerna Harriet Sundström och Artur Sahlén. Man ägnade sig bl.a. åt att ordna träsnittsutställningar i Sverige och att förmedla kontakt med grafikutställningar utomlands. Fram till F.O.Ts uppgående i Grafiska Sällskapet år 1947, kom föreningen att omfatta totalt 27 medlemmar. Den utgjorde en del av den västerländska originalgrafikrörelse som engagerade många konstnärer runt sekelskiftet 1900, och dess syfte var att »häfda Originalträsnittets tusenåriga anor och skydda det mot efterrapning och imitation med särskilt framhållande av medlemmarnas skyldighet att å Föreningens utställningar endast utställa 'originalträsnitt', dvs. att konstnären själv tecknat, skurit och helst även tryckt detsamma«.²

Träsnittets tidiga historia

Träsnittets ursprung, enklare former av högrtryck, har spårats till vår tideräknings början. Kinesiska träsnittstryck på papper finns bevarade från 800-talet. Tekniken utvecklades också tidigt i Japan. I medeltidens Europa utfördes träsnitt bland annat i klostren, framför allt för illustration av böcker. Med boktryckarkonstens utveckling från mitten av 1400-talet kom träsnittskonsten också att utövas i tryckarnas verkstäder. Eftersom träsnittet är en högrtrycksteknik, går den bra att

1. Jag använder här ordet »träsnitt« som en samlingsterm för olika sorter av trägrafik.

2. Sahlén, Artur, 1943, »Föreningen Original-Träsnitt, Kort redogörelse för dess 30-åriga verksamhet«, *Konstvärlden* 1943, nr 1–2, s. 50.

År 1775 återupplivade Thomas Bewick trästicket, även kallat xylografien, som skärs med sticklar på hårt ändträ i stället för att, som vid träsnitt, skäras med kniv i det jämförelsevis mjukare längdträet. I hårt ändträ kan man rista mer detaljerade bilder, och träet slits inte ner till otydligheter, även om man gör många avtryck. Av dessa anledningar användes xylografien flitigt för bildtryck i tidningar, tidskrifter och böcker innan man fick tillgång till fotografiska reproduktionsmetoder vid slutet av 1800-talet. När sådana tekniker tog över vid början av 1900-talet, kom trägrafiken mer att inriktas på fristående grafisk konst.⁵

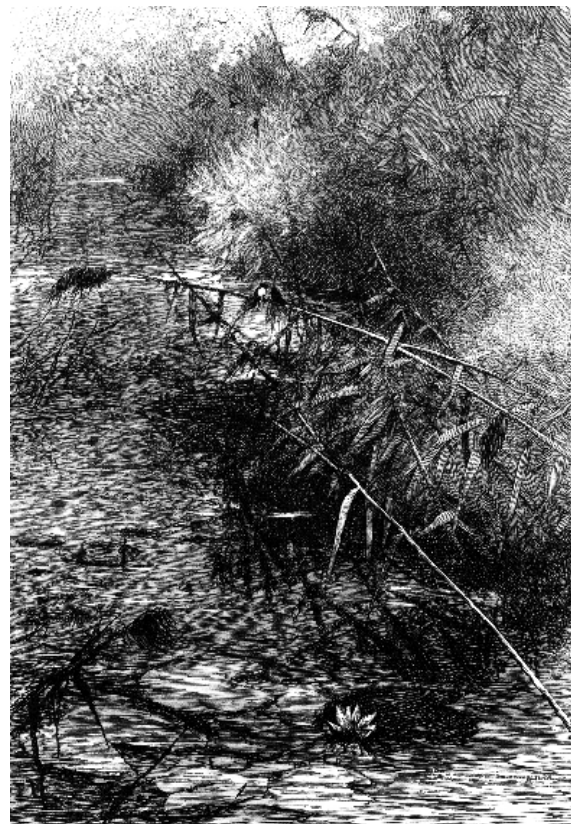

Reproduktionsgrafik, originalgrafik, konstgrafik

Föreningen Original-Träsnitts medlemmar hörde till dem som tog upp trägrafiken efter xylograferna. Flera av dem hade också lärt sig tekniken av xylografer, men de arbetade i andra, modernistiska, stilar, och inriktade sig framförallt på fristående konstbilder och bokillustrationer i små upplagor. Att föreningen i sin målsättning betonade att konstnärerna själva skulle teckna, skära och helst

kombinera med boktryck. Tekniken användes även för fristående bilder. På 1600-talet fick den emellertid konkurrens från kopparsticket, som kunde skäras och tryckas mer detaljerat, och trägrafik kom framför allt att användas i kombination med texttryck.³

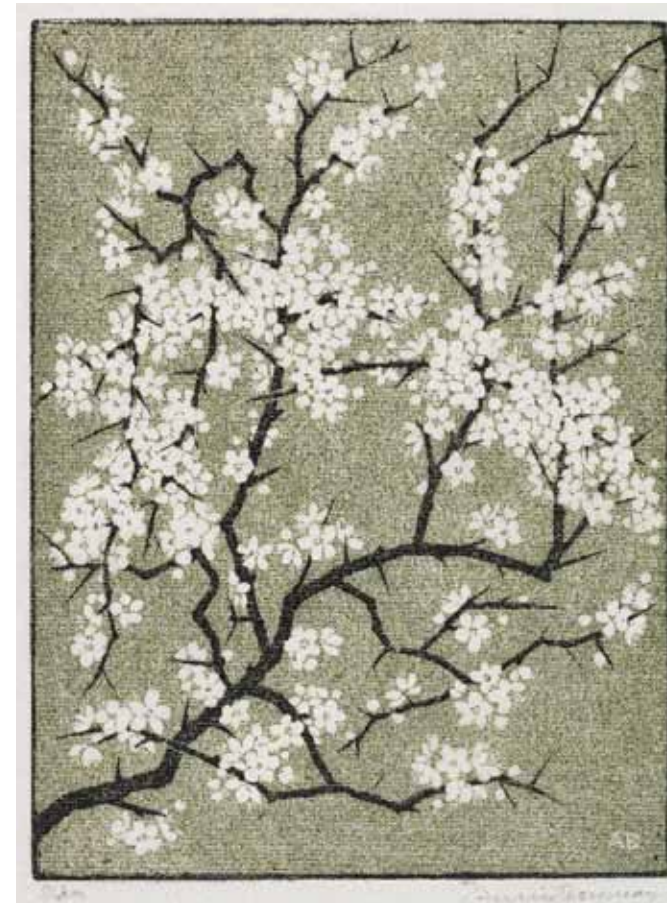
Även i Sverige har träsnittet varit känt sedan länge. Tekniken användes bland annat för den första illustrerade bok som trycktes i Sverige, år 1483, av en kringvandrande nordtysk boktryckare vid namn Johannes Snell, *Dyalogus Creaturarum Moralizatus*. Snart trycktes också träsnitt på lösa blad. Ettbladstrycken nådde sin största utbredning under 1700-talets slut och 1800-talets första hälft, med de folkligt spridda kistebreven och skillingtrycken. Kring 1860 började spridningen av kistebrev att upphöra, förmodligen på grund av litografins och oljetryckens uppträdande.⁴

även trycka sina egna bilder, hade att göra med att 1800-talsxylograferna ofta hade skurit bilder i trästockar efter att de tecknats av någon annan. Från sekelskiftet 1900 blev det vanligt att en och samma person utförde alla stegen i bildskapandet, och bilderna benämndes original-träsnitt. Vid den tiden hade idéer om originalgrafikens företrädare framför reproducerande grafik börjat dyka upp i konstvärlden. Som ett led i den framväxande modernismen framfördes allt oftare originalitet som en förutsättning för att bilder och objekt skulle kunna betraktas som konst. Det tog också Föreningen Original-Träsnitt fasta på när man samlade sig för att lansera träsnittet som konst. Föreningen hade också nära kontakter med den europeiska originalgrafikrörelsen.⁶

Många kvinnor bland pionjärerna

Bland xylograferna hade anmärkningsvärt många varit kvinnor, särskilt när det gällde konstnärligt krävande uppgifter, som t.ex. reproduktioner av målningar och andra konstverk. På Slöjdföreningens skola/Tekniska skolan i Stockholm ordnades också utbildning i xylografi på den kvinnliga avdelning som öppnades år 1859. Där var Carolina Weidenhayn överlärare i ämnet fram till 1872. Bland hennes elever fanns bl.a. Ida Falander och Tekla Lindeström-Nordström, vilka även vidareutbildade sig utomlands, och blev framgångsrika xylografer och före-

Ovan. Annie Bergman *Slån* 1956
Färgträsnitt 200 × 150 mm
T.v. ovan St. Christoffer, tyskt träsnitt 1423
293 × 205 mm
T.v. nedan Tekla Lindeström-Nordström
Motiv från Grèz, efter Karl Nordström 1885
Xylografi 142 × 95 mm

3. Wallin Victorin, Margareta, *Föreningen Original-Träsnitt, Grafik och grafiker på ett tidigt modernistiskt konstfält*, Gothenburg Studies in Art and Architecture, nr. 18, Acta Universitatis Gothoburgensis, diss., Göteborg, 2004, s. 35–43.

4. Johannesson, Lena, *Den massproducerade bilden. Ur bildindustralismens historia*, Stockholm 1997 (1978), s. 53.

5. Johannesson, Lena, *Xylografi och pressbild. Bidrag till trägravvrens och till den svenska bildjournalistikens historia*, Nordiska museet handlingar 97, diss., Uppsala 1982, s. 21 f.

6. Wallin Victorin, 2004, s. 57–76 och s. 94 ff.

Nedan t.v. Arthur Sahlén *Afton* 1909
Färgträsnitt 110×160 mm
Nedan t.h. Carl O. Petersen *Gäss* 1906
Färgträsnitt 210×160 mm
T.h. Jerk Werkmäster *Chiffonjéblomster* 1924/1960
Färgträsnitt 540×440 mm

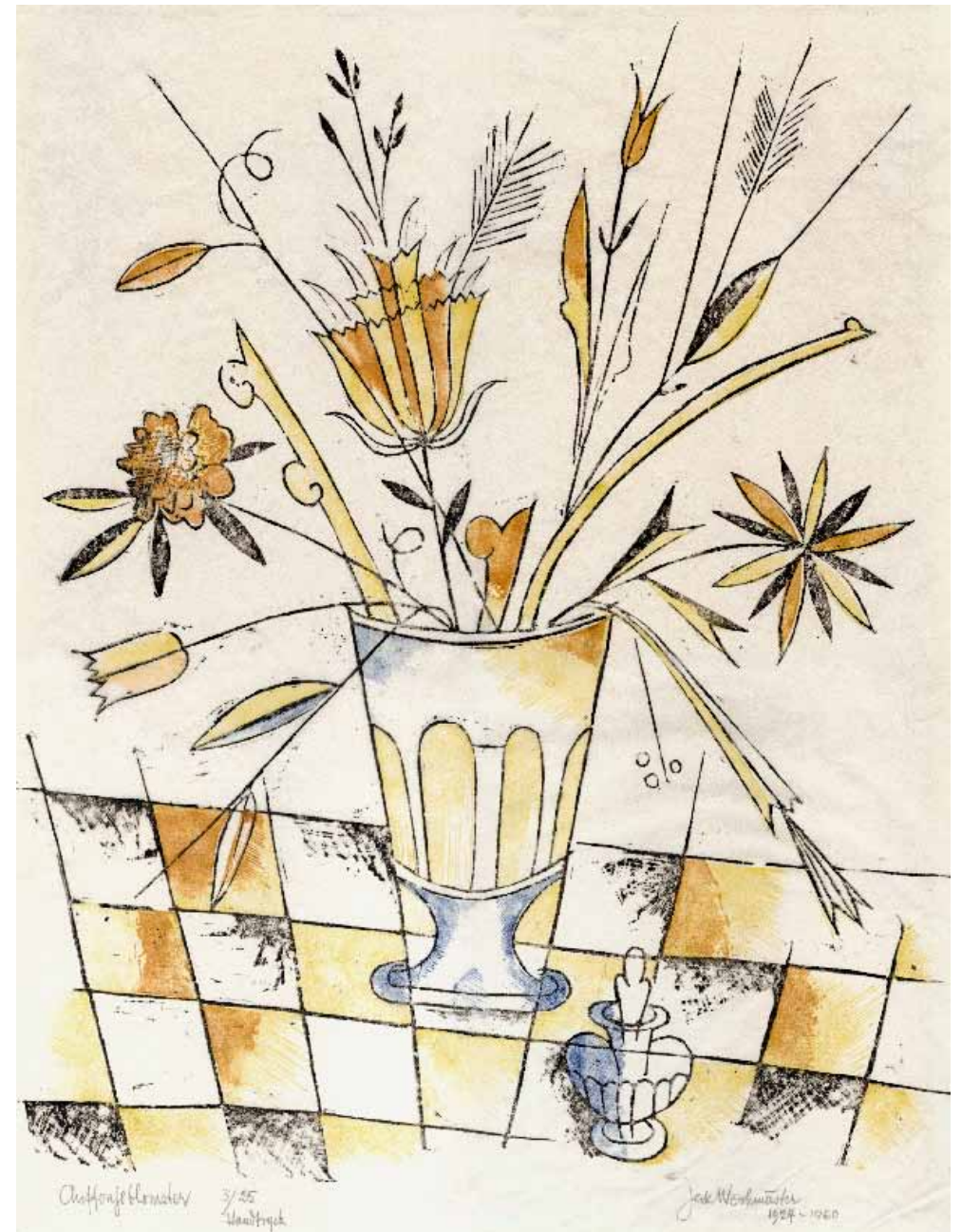
bilder för många kvinnor som inriktade sig på konstnärlig yrkesverksamhet.⁷ Att kvinnor gärna ägnade sig åt xylografi kan även ha haft att göra med att det passade dem att kunna sitta i hemmet och arbeta. Det var enkelt att plocka fram och lägga undan trästocken, och tekniken krävde inte så mycket specialutrustning som t.ex. etsning och kopparstick.⁸ Grafiken var också ett område där könsbetingade uteslutningsmekanismer inte var lika starka som inom det mer status- och prestigebetonade oljemåleriet, vilket gav utövarna av grafisk konst större frihet och goda möjligheter att experimentera i lugn och ro.⁹

Det var också jämförelsevis många kvinnor som tog upp träsnittet när tekniken började användas för moderna originalträsnitt vid sekelskiftet 1900. Bland pionjärerna i Föreningen Original-Träsnitt var de till och med i majoritet. De som bildade föreningen år 1912 var Harriet Sundström, Artur Sahlén, Sigge Bergström, Elsa Björkman (-Goldschmidt), Siri Magnus (-Lagercrantz), Elsa Nordström (-Toffoli), Carl O. Petersen, Anna Sahlström och Hjalmar Strååt.

Modernism och primitivism

Som jag visar i min avhandling utövade Föreningen Original-Träsnitts medlemmar i stor utsträckning en tidig typ av modernistiskt formspråk. De eftersträvade inte realistisk avbildning med illusion av tredimensionalitet, dvs. fotografins sätt att avbilda 'verklighetens' ljus- och djupförhållanden, vilket också många av 1800-talsxylograferna hade försökt efterlikna med hjälp av fingrade skrafferingar. F.O.T.-medlemmarnas bilder var visserligen fortfarande föreställande, men i stället för illusionistisk gråskalemodulering strävade man efter att skapa dekorativt förenklade bilder med stiliserade former. De utformades som en kombination av tydliga konturlinjer och hela ytor, med stora kontraster mellan svart och vitt eller olika färger.

Man tog upp element från den stil som präglade medeltida träsnitt och 1700- och 1800-talets kistebrev och skillingtryck, där

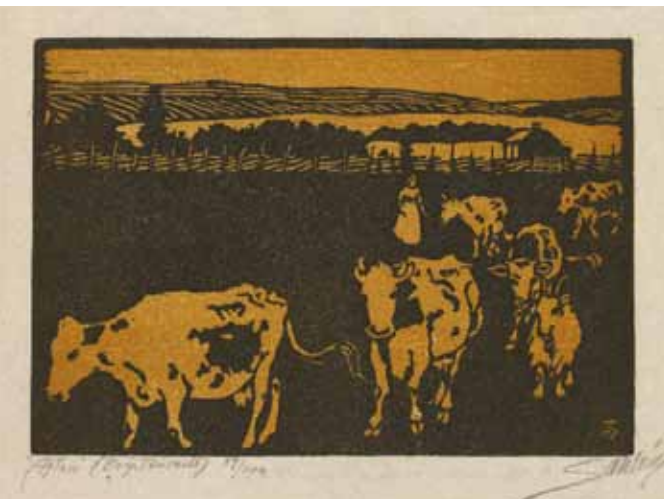

tydliga svarta konturlinjer tecknades mot en vit bakgrund, och kombinerade med sådan ytmässighet som bl.a. återfanns i 1800-talets svartvita silhuettbilder och i japanska färgträsnitt. Denna typ av ytmässighet hade också förmedlats av utländska föregångare som Félix Valloton och William Nicholson. De F.O.T.-medlemmar som gjorde färgträsnitt, t.ex. Carl Palme, Carl O. Petersen, Artur Sahlén och Harriet Sundström, hade också fått impulser från tyska trägrafiker som Emil Orlik och bröderna Ernst och Hans Neumann, vilka också var inspirerade av de

7. Johannesson, Lena, »... och Karl Nordström hade en duktig fru«, i Lindberg, Anna-Lena och Werkmäster, Barbro, red. *Kvinnor som konstnärer*, Stockholm 1975 s. 139–141.

8. Hamilton, James, *Wood Engraving & the Woodcut in Britain c. 1890-1990*, London 1994, s. 11.

9. Werkmäster, Barbro, »... i en ny tids anda«. *Kvinnliga modernister från 1900 till 1930*. Utställningskatalog, Säfstaholms slott, Vingåker, 2004, s. 16–18.

Nedan. Edith Fischerström *Berzelii park* u.å.
Färgträsnitt 300×370 mm
T.h. Per Siegård *Moses* 1932
Färgträsnitt 480×315 mm

japanska ukiyo-e-träsnitten. Dessa färgtryck hade spridits till stora grupper av den japanska befolkningen under 1700- och 1800-talen. Även de europeiska ettbladstrycken, såsom kistebrev, skillingtryck, engelska broadsheets, franska Épinal-tryck och ryska lubok, var populära i stora befolkningsgrupper, men hade tidigare inte betraktats som konst. Vid början av 1900-talet höll dock denna typ av bilder på att uppvärderas även inom konstvärlden, vilket bör ses som ett primitivistiskt led i den modernistiska strömningen.

F.O.T.-medlemmarnas inspiration från folkligt spridda, äldre epokers träsnitt, hade alltså inte bara att göra med att man ville avgränsa sig från fotografins syntax och xylografernas stilistik, utan det handlade också om primitivistiska, modernitetskritiska strömningar som var aktuella på konstfältet och i hela samhället vid denna tid. I det tid-

iga 1900-talets Sverige och övriga Europa kritiserades industrialismens nackdelar, t.ex. arbetsdelningen utarmande effekter på den traditionella yrkesskickligheten. Många var också oroliga att industrisamhällets expansion skulle sopa bort den traditionella kulturen. Skeptikerna fanns ofta bland dem som hade rötter i en agrar miljö.¹⁰ Bland F.O.T.s medlemmar kan man lägga märke till att bl.a. Artur Sahlén, Anna Sahlström, Jerk Werkmäster och John Hedaeus inte bara hämtade formspråk, utan också motiv, från den traditionella, folkligt spridda, förmoderna kulturen. Med tiden, och med nytillkommande medlemmar, som t.ex. Edith Fischerström och Harry Harryan, började det också dyka upp motiv från det samtida stadslivet, arbetslivet och nöjeslivet. Dessutom tillkom med åren andra modernistiska formtendenser, t.ex. i Ragnhild Nordenstens, Jerk Werkmästers och Pär Siegård's träsnitt.

År 1947 upphörde Föreningen Original-Träsnitt som egen förening, genom att man slog sig samman med Grafiska Sällskapet. Även i dag finns emellertid en speciell organisation för trägrafiker, eller högtrycksgrafiker som man nu ofta säger, eftersom man arbetar med en mängd olika material. Xylon International, som samlar konstnärer från hela världen, bildades i början av 1950-talet, och det finns även en aktiv svensk sektion med drygt 40 medlemmar. Svenska Xylon har ordnat en mängd utställningar de senaste åren. Hösten 2004 visar 26 medlemmar grafik i Ronneby kulturcentrum.

Margareta Wallin Wictorin
konstkritiker, fil.dr. i konst- och bildvetenskap

10. Sörlin, Sverker, »Förkunnare och förnekare. Modernitetens idén i svensk tradition.«, i Widenheim, Cecilia & Rudberg, Eva, *Utopi & verklighet. Svensk modernism 1900-1960*, utställningskatalog Moderna Museet, Stockholm, 2001, s. 16–25.

